

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Kosztolányi Tímea

*Szociálpolitika és szociális gondoskodás
Magyarországon (1920–1950)
Lokális tapasztalatok és társadalmi gyakorlatok
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében*

Tézisfüzet

Történelemtudományi Doktori Iskola
Vezető: Dr. Óze Sándor DSc, egyetemi tanár

Témavezető: Dr. Ö. Kovács József Dsc, egyetemi tanár

Budapest
2026

Tartalomjegyzék

I. A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI.....	3
II. KÖVETETT MÓDSZERTAN	7
III. ÚJ EREDMÉNYEK ÉS EZEK ALKALMAZÁSI LEHETŐSÉGEI.....	10
1. Szegénygondozás.....	11
2. Lakhatás.....	13
3. Anya- és gyermekvédelem.....	15
IV. KONKLÚZIÓ.....	18
V. A MUNKA TÉMAKÖRÉBEN VÉGZETT PUBLIKÁCIÓIM JEGYZÉKE	20

I. A kutatás előzményei

A doktori értekezés az 1920 és 1950 közötti időintervallumban vizsgálja az állam által „felülről” irányított szociálpolitikát és a társadalmi kezdeményezésekből fakadó, lokális szinten megvalósuló szociális gondoskodást. A téma választása személyes jellegű kötődésből fakad. Érdeklődéssel fordulok elődeink hétköznapi élete, kultúrája és szokásai felé, és fontosnak tartom a különböző társadalmi csoportok együttélésének és mindennapjainak bemutatását, a perifériára szorult, kiszolgáltatott emberek életkörülményeinek feltárását. A dolgozat emiatt a személyes tapasztalatok és a társadalmi gyakorlatok kérdését helyezi előtérbe. A lokális vizsgálathoz szükséges területi behatárolásra az egyetemi alap- és mesterképzési szakdolgozatom¹ témája és korábbi helytörténeti kutatásaim² miatt Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyét választottam, amin belül különösképpen a Budapest északi szomszédságában fekvő Váci járásra fókuszáltam. A vizsgálatot ezenkívül kiterjesztettem a megye perifériáján, az Alföldön fekvő és sok szempontból hátrányos helyzetű mezőgazdasági régiókra is, köztük a Nagykátai járásra, hogy az összehasonlítás eszközével pontosabb képet kaphassunk a különböző típusú társadalmak szociális problémáiról és a karitatív kezdeményezések mozgásteréről.

A humanitárius – sokszor önfeláldozó – akciók kapcsán gyakran inspiráló vagy megrendítő visszaemlékezésekkel találkozhatunk, azonban a közelmúltban egyre inkább kutatott, erőszak történeti megközelítésű publikációkhoz³ hasonlóan (pl. háborús bűnök,

¹ Történelem alapszakon a szakdolgozatom: Az alagi Szent Imre plébánia története az alapítástól 1945-ig (2012)

Tanárszakos mesterképzésen a szakdolgozatom: „A teljesebb emberré és jobb magyarrá” nevelés útján – A váci cserkészlet története (2015)

² Egyházi élet Dunakeszin a 20. század második felében. In Kerekes Dóra (főszerk.): *Dunakeszi története II. 1910-2017*. Dunakeszi Város Önkormányzata, 2018. pp. 587–608

³ A teljesség igénye nélkül: BÖGRE Zsuzsanna–KESZEI András–Ö. KOVÁCS József (szerk.): *Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetétől*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012; HORVÁTH Sándor–Ö. KOVÁCS József (szerk.): *Állami erőszak és kollektívizálás a kommunista diktatúrában*. MTA-BTK, Budapest, 2015; MUSKOVICS Andrea Anna–RITTER

holokauszt, népirtások, deportálások, kollaboráció, kényszerkollektivizálás stb.) a szociális szféra területe is súlyos etikai kérdéseket vet fel. Ki és mennyiben felelős a nyomorért, az ártatlan, nincstelen embertömegek szenvedéséért? 1945 után a kommunista párt szemlélete egyértelműen az „úri Magyarország”, tehát a korábbi rendszer képviselőit tartotta ebben vétkesnek. Ez az ideológiai megközelítés hosszú ideig jellemezte a két világháború közötti Magyarország társadalompolitikájának értelmezését, miszerint a Horthy-korszak a „nagyfőkések uralmát” és az „arisztokrácia önkényét” megszilárdítva tudatosan a „tömegek nyomorban tartására” építette politikáját. Ezért a rendszerváltoztatás előtti irodalom, de gyakran a mai, hétköznapi szóhasználatban elterjedt toposzok is szükségszerűnek, nem ritkán sikeresnek mutatják be a szociálpolitika – erőszakos módszerekkel végrehajtott – 1945 utáni központosítását. E narratíva szerint a korábbi hibákat felszámolva egy igazságosabb és hatékonyabb ellátást biztosító rendszer épült ki. Újabb kutatások már sokkal differenciáltabban vizsgálják ezeket a társadalmi kérdéseket, és megállapítják, hogy a dualizmus korában meginduló, törvényes munkásvédelmen alapuló intézkedések az I. világháború után nem rekedtek meg, továbbá az ekkor végbement életszínvonal-növekedés nem volt csekély az európai párhuzamok tükrében sem.⁴ Két negatívumot azonban kiemelnek: a mezőgazdasági munkavállalók, valamint a munkanélküliek biztosításának hiányos és késedelmes törvényi szabályozását.⁵ A megjelent publikációk

György (szerk.): *„Elhurcolva”. Kényszersmunka, deportálás és ezek formái a középnyugat-magyarországi régióban, 1944/1945.* Napkút Kiadó, Budapest, 2021; MÜLLER Rolf–TAKÁCS Tibor–TULIPÁN Éva (szerk.): *1956: erőszak és emlékezet.* Jaffa Kiadó, Budapest, 2017; PETŐ Andrea: *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak Magyarországon a II. világháború alatt.* Jaffa Kiadó, Budapest, 2018; VIRÁNYI Péter (szerk.): *Gyerekek a háború viharában. Életek, sorsok, traumák.* Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány, Budapest, 2025.

⁴ BÓDY Zsombor: A Horthy-korszak társadalomtörténetének néhány kérdéséről. In *A Horthy-korszak vitatott kérdései.* Kossuth Kiadó, Budapest, 2020.

⁵ TOMKA Béla: *Szociálpolitika. Fejlődés, formák, összehasonlítások.* Budapest, Osiris Kiadó, 2015: 47–53.

jellemzően a két világháború közötti szociális rendszerben levő ellentmondásokra helyezik a hangsúlyt. Míg az iparban dolgozók számára biztosított juttatások színvonala nemzetközi összehasonlításban is magas volt, addig a lakosság túlnyomó részét kitevő agrártársadalom – a II. világháború időszakáig – kimaradt a szociális jogalkotás fókuszából.

Azonban a népjólét területén hozott központi politikai döntések mellett a lokális közösségek mindennapjaiban alapvetőek voltak az egyházi- és a magán jótekonysági gyakorlatok, amelyek – létszámukat és országos elterjedtségüket tekintve – meghatározó szereppel bírtak minden település életében. A Váci járásban fekvő agglomerációs települések társadalmi viszonyai ebben az időszakban jelentős átalakuláson mentek keresztül. Budapest és az újpesti gyárak közelsége különösen a XIX. század végétől rohamosan felgyorsította az urbanizációt, amely jelentősen vonzotta – az alapvetően kisebb lélekszámú, agrárjellegű községekbe – az új munkalehetőséget kereső, zömében hátrányos helyzetű és eltérő életvitelű embereket. Ezt a térséget ekkor a hagyományos faluközösség és az ipari társadalom megjelenésének kettőssége jellemezte. Ez nemcsak életmódbeli változásokat jelentett, hanem a lokális gondozás rendszerét tekintve is új kihívásokat hozott.

Ugyan a XX. század elejére már általános követelménnyé vált a jóléti intézményrendszerek kiépülése, amely széleskörű állami beavatkozást és adminisztrációs módszereket igényelt,⁶ feltehetjük azt a kérdést, hogy egy-egy térség sokrétű szociális problémáinak felkarolásában a közigazgatás mellett milyen cselekvők kapcsolódtak be, illetve pontosan milyen módszereket alkalmazva próbáltak segíteni a nélkülözők életkörülményein? A Váci és a Nagykátai járást jellemző eltérő társadalmi különbségek, valamint a felmerülő szociális problémák különbözősége miatt mérvadó az

TÓTH Tibor: *Társadalmi problémák a vidéki Magyarországon és szociálpolitikai viták a törvényhozásban az 1930-as években*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018: 143; 158.

⁶ BÓDY Zsombor: *Az ipari munka társadalma. Szociális kihívások és korporatív válságok Magyarországon a 19. század végétől a második világháborúig*. Argumentum Kiadó, Budapest, 2010: 11–17.

is, hogy a segítségnyújtás gyakorlatában a cselekvők hogyan differenciáltak és figyelembe vették-e a lokális adottságokat és szükségleteket?

Az értekezés egyik fő célja nem pusztán annak kimutatása, hogy az egyes népjóléti akciók számszerűsítve mennyi támogatást nyújtottak, hanem hogy milyen módon teremtették meg a létbiztonsághoz szükséges javakat. Robert Castel francia szociológus egyik tanulmányát idézve: „*mit jelent védetten élni*”⁷ a vizsgált társadalmakban a II. világháború előtt és a háborút követően? Beszélhetünk-e az 1945 utáni években a lakosság gondolatvilágában egy pozitívabb jövőképről arra alapozva, hogy a háború végével az anyagi javak és a fogyasztási cikkek folyamatos hiánya, az általános nyomor, valamint a nagybirtokrendszer felszámolása, a társadalmi rangok eltörlése és egy igazságosabb társadalom ígérete átmenetileg hozzájárult a szegénységtudat és az alávetettség érzésének csökkenéséhez.⁸

Ahogy korábbi tapasztalattörténeti kutatások már megcáfolták a „felszabadítás” vagy a „földreform” mítoszát,⁹ a szociálpolitikában is a propagandisztikus jelszavak mögött – az egyének tapasztalásában – az állami erőszak állandósulását feltételezhetjük. Előzetes felvetésem szerint a II. világháborút követő népjóléti intézkedések területén nem a nyílt egypártrendszer bevezetése vagy a szociálpolitikát lebonyolító intézmények (pl. Népjóléti Minisztérium, OTI) felszámolása, hanem már ezt megelőzően a lokális gondoskodási struktúrák elleni támadások jelentették a radikális társadalmi töréspontot.

⁷ CASTEL, Robert: A társadalmi biztonság elvesztése. Mit jelent védetten élni? *Esély* (2005) 16/4: 42–65.

⁸ FERGE Zsuzsa: *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből*. Kávé Kiadó, Budapest, 1998: 33–35.

⁹ Például BÖGRE Zsuzsanna–KESZEI András–Ö. KOVÁCS József (szerk.): *Az identitások korlátai. Traumák, tabusítások, tapasztalattörténetek a II. világháború kezdetéről*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2012; CSIKÓS Gábor–KISS Réka–Ö. KOVÁCS József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. MTA–BTK – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2017; CSIKÓS Gábor–HORVÁTH Gergely Krisztián–Ö. KOVÁCS József (szerk.): *A vidék szovjetizálása*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2023.

II. Követett módszertan

Az egyének, közösségek és társadalmi kapcsolatok felőli megközelítést a szociálpolitika és a szociális gondoskodás témakörében különösen is indokoltnak tartom. A „nagy vizsgálati lépték” helyett a szociális kérdések, megoldási kísérletek és attitűdök terén előnyösebb konkrét csoportokra és társadalmi folyamatokra fókuszálni, hogy a politikai változások és a gazdasági-társadalmi folyamatok miatt kiszolgáltatottá váló személyek ne pusztán statisztikai adatok maradjanak.¹⁰ A hétköznapi világába helyezve megkülönböztethetjük az életszínvonal (Lebensstandard) és az életminőség (Lebensqualität) fogalmát. Míg az életszínvonal egy mérhetőbb és kézzelfoghatóbb fogalom, az életminőséghez hozzátartozik a jólét és a boldogság érzése is.¹¹ Bár az életminőség nem számszerűsíthető, az egyéni életvilágok vizsgálatával levonhatók olyan következtetések, amelyek azt igazolják, hogy az életszínvonal változása mellett a rászorulóknak számára a biztonságérzetük, a lelki kiegyensúlyozottságuk és a jövőképük hasonló szerepet játszott élethelyzetük megítélésében.

Az értekezés a tapasztalat- és életmódtörténet módszereit követve, a mindennapok történetének (Alltagsgeschichte) rendszerében,¹² a hétköznapi világának szociális problémáit kutatja, különösen azoknál a töréspontoknál, amikor a politikai-társadalmi fordulatok az egyének élethelyzetének gyökeres megváltozását, a közösségi kapcsolataik széthullását, illetve a kitaszítottságukat vagy a reménytelen jövőképüket idézték elő. Ezért a kutatás időhatára nem a hagyományos politikatörténeti korszakolást követi, hanem a társadalmi reakciók bemutatását a II. világháború utáni évekre is kiterjeszti.

¹⁰ SCHLUMBOHM, Jürgen: Mikrotörténelem – makrotörténelem. *Aetas* 15/4, 2000: 174–175.

¹¹ OSTERHAMMEL, Jürgen: *Die Verwandlung der Welt. Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts*. C.H.Beck, München, 2009: 253.

¹² LÜDTKE, Alf: Introduction. What is the History of Everyday Life and Who are its Practitioners? In Lüdtke, Alf (ed): *The History of Everyday Life. Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*. Princetown University Press, Princetown, New Jersey 1995: 5.

A disszertációnak nem célja a szociálpolitika teljes feladatköréről átfogó bemutatást nyújtani. Ehelyett három területre – a szegénygondozásra, lakáskérdésre, valamint az anya- és gyermekvédelemre – fókuszál. A gondoskodás lokális céljai kifejezésre jutnak az emberek hétköznapi életében, az interakcióik által megjelenő automatizált viselkedési formákban, a közösségi öntudatban és az intézmények, egyesületek irányításában. A társadalmi kontextus és a személyek közötti kapcsolatok értelmezésére törekszem, mivel a népjólét valódi célja sem csupán az anyagi javak vagy segélyek – statisztikákban megjelenő – juttatása, hanem a megbomlott társadalmi viszonyok újbóli egyensúlyának és a harmonikus együttműködésnek az előmozdítása.

Ezen kérdések vizsgálatához a közigazgatási dokumentumokat és a személyes nézőpontokat tükröző – túlnyomórészt írott – forrásokat használtam fel. A Magyar Nemzeti Levéltár Pest Vármegyei Levéltárában, valamint Vác Város Levéltárában őrzött, helyhatóságokhoz beérkezett beszámolók, jelentések, kérelmek rávilágítanak a települések sajátos problémáira és különbségeikre. A vármegye közigazgatására vonatkozó iratanyag – például a főispán, az alispán, a főszolgabírák, tisztiorvosok és szociális titkárok iratai – között találhatjuk az egyes állami segélyakciók lebonyolításának, valamint a régiók szociális viszonyainak dokumentációját. Ezek a források összehasonlítási alapot nyújtanak a szociális ellátás többi résztvevőjének, az egyházi- és magán karitász tevékenységének elemzéséhez is. Az egyes karitatív akciókkal kapcsolatban jelen kutatásban kevés számszerű adatot találtam, illetve ezek hiányosak, az adatfelvétel módszerében eltérőek voltak, vagy az időbeli különbségek miatt nem bizonyultak összehasonlíthatónak. A közigazgatási iratanyag emellett magán viseli az államhatalom szemléletét és a hatalmat gyakorlók elvárásait, amely az 1945 utáni forrásokban fokozottan megjelenik. Sok esetben a II. világháborús események folyamán a helyhatósági iratok elpusztultak vagy nagyon hiányosak, a háború után pedig az elhallgatás, tabusítás nehezíti az elemzésüket.

Munkámban előtérbe helyeztem a személyes forrásokat, köztük gróf Károlyi Lászlóné Apponyi Franciska részletes kéziratát és feljegyzéseit az általa lebonyolított főtí népjóléti akcióról, valamint a dunakeszi MÁV-műhelytelep szintén kiadatlan ismertetőjét. A társadalmi összetételt tekintve – mivel a lakosság ezekben a régiókban túlnyomó részt katolikus felekezetű volt – kézenfekvő volt a katolikus egyház írásos emlékeihez fordulni. A plébánosok által írott, és a XX. század viharai miatt ugyancsak töredékesen fennmaradt historia domusok változatos módon rekonstruálják egy adott közösség életvilágát, a plébániát és az egyházközséget érintő eseményeket, valamint az egyházi csoportok, az egyházi iskolák és alapítványok működését. Az egyházközségi képviselőtestületi jegyzőkönyvek vagy a Váci Püspöki és Káptalani Levéltárban található Actio Catholica és a népmissziók (Missio sacra) iratanyagával együtt ezek a dokumentumok alkalmasabbak a társadalmi reakciók vizsgálatára, mivel a közigazgatással ellentétben az egyház belső struktúrájában és önértelmezésében 1945-ben nem történt erőszakos szervezeti és ideológiai átalakítás.¹³ Ezek a források felfedik, hogy az emberek hogyan reagáltak arra a bánásmódra, amit a hatalmat gyakorlók – illetve a szociális ellátásért felelős szervek vagy személyek – közvetítettek feléjük, mivel az egzisztenciálisan legkiszolgáltatottabb csoportok még az alávetettségük ellenére sem képesek akármilyen életkörülményt elviselni, hanem reflektálnak az alapvető emberi fejlődésükre és a lelki egészségükre káros körülményekre.¹⁴ A személyes források kritikájában figyelembe kell vennünk, hogy a szerzők saját koruk, társadalmuk normáihoz vagy a felsőbb hatóság elvárásához igazították a leírt tapasztalatukat. Ez figyelhető meg abban a passzivitásban is, hogy több plébániatörténet vagy egyházközségi képviselőtestületi jegyzőkönyv 1945 után sematikusabbá és

¹³ BÁNKUTI Gábor: A frontátvonulás és a diktatúra kiépülésének egyházi recepciója. In Csikós Gábor–Kiss Réka–Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*. MTA-BTK–Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2017: 422.

¹⁴ FROMM, Erich: *Utak egy egészséges társadalom felé*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2012: 27.

statisztikaszerűvé vált, az általános adatokra szorítkozva. Az államhatalom és az egyház viszonya bizonyos események tudatos elhallgatásában is megmutatkozhatott. A források használatánál ezért mindenképpen szem előtt kell tartanunk, hogy ezek a források – mint a közösség emlékezete – „némaságukban” valójában a kollektív felejtés eszközeire és rendeltetésére irányítják a figyelmünket.¹⁵

III. Új eredmények és ezek alkalmazási lehetőségei

A két világháború közötti tömeges szegénység okozta devianciákról és a nyomorral szembeni tehetetlenségről alkotott sokszor riasztó vagy bíráló megállapítások mellett olyan elkötelezett törekvések is folytak, amelyek a nélkülözés okainak feltárására, kezelésére és a periférián élő személyek (re)integrálására törekedtek, főként a képességeiknek megfelelő foglalkoztatás, valamint az önálló-, társadalmilag is hasznos életvitel elősegítésével. Mindez a századfordulón megfogalmazott keresztényszociális eszme változatlan érvényesülését mutatja, amely szerint a közjó és a társadalom egységének érdekében mindenkinek felelősséget kell vállalnia egymás iránt, a támogatott félnek és a gondoskodást végzőnek egyaránt. A kommunista propaganda állításaival ellentétben a két háború közötti állami szociálpolitika, az egyházak, a társadalmi szervezetek és a magánszemélyek nem tervszerűtlenül végezték a karitatív szolgálatot. Jellemzően – a társadalmi igazságosság és a preventív jellegű módszerek miatt – nem támogatták a feltétel nélküli, alkalmi alamizsnaosztásokat. Népjóléti szemléletük csakugyan nem törekedett a vagyoni különbségek radikális megszüntetésére, azonban ez nem azt jelentette, hogy általános értelemben közömbösen álltak volna a rászorultság kiváltó okaihoz, ahogyan ezt a disszertáció által vizsgált mindhárom terület példái is altámasztják.

¹⁵ Vö. ASSMANN, Aleida: Canon and Archive. In Erll, Astrid–Nünning, Ansgar (ed): *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*. Walter de Gruyter, Berlin–New York, 2008: 97.

1. Szegénygondozás

Elterjedt álláspont, hogy az 1920-as évektől kezdődően a szociálpolitikai intézkedések szinte kizárólag a városi munkásságra terjedtek ki, hiszen a törvényhozók arra számítottak, hogy a vidéki társadalom szociális feszültségei a Nagyatádi-féle földtörvénnyel jelentősen csökkenni fognak, ezért a mezőgazdaság népjóléti problémáit mellőzték.¹⁶ A „Horthy Miklós” országos ínségnyhító akció (1922-23) megindítása ezt a megközelítést árnyalja. Állami szinten továbbra is kockázatosnak érezték a vidék megélhetési problémáinak negligálását, ezért később az alsóbb szintű közigazgatás bevonásával felmérték a segélyakció társadalmi fogadtatását. Visszajelzést vártak a településektől a szociálpolitikai hatásokról, tapasztalatokról és a lakosság véleményéről. Ez annak feltérképezésére szolgált, hogy az ilyen típusú, államilag propagált kezdeményezések mennyiben lehetnek sikeresek agrárszocialista vagy más, radikálisnak ítélt mozgalmakkal szemben.

Az ínségakció vizsgálata ezenkívül rámutat arra is, hogy a lokális közigazgatás sokszor nem volt képes önerőből a helyi illetőségű szegények rendszeres támogatására vagy a közmunka biztosítására, mert ezek nagyban függtek az adott település anyagi lehetőségeitől és egy-egy tehetős jötevő hozzájárulásától. A rászorulókat támogatásában történő sikertelenségeket a szociális gondoskodás más szereplői – az egyházak, az egyesületek és a magánszemélyek – saját szerepvállalásuk révén ellensúlyozni tudták.

Az országos ínségnyhító akció iratanyagának további kutatása lehetőségeket kínál arra, hogy mennyiségi kimutatások mellett a települések kérdőíves adatszolgáltatása által országos vonatkozásban is jobban megismerjük a lokális társadalmak

¹⁶ PETRÁS Éva: A parasztmantika hosszú alkonya. A politikai elit agrárdiskurzusának főbb tendenciái a Horthy-korszakban. In Horváth Gergely Krisztián (szerk): *Vidékdiskurzusok – vidéképek. Történeti elit a földről, parasztról, faluról*. HUN-REN-BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2024: 75.

HÁMORI Péter: „Szegények mindig lesznek veletek...” *Tanulmányok szociálpolitika történetéből*. PPKE-BTK Szociológia Intézet, Budapest–Piliscsaba, 2006: 52.

tapasztalatát, a szegénységről alkotott képét és mozgásterét a szociális ellátás terén. Például a szegényebb és a prosperálóbb települések összehasonlításával, a népi mozgalom által különösen is megfigyelt vagy agrárszocialista mozgalmak által jobban érintett régiók vizsgálatával.

A II. világháború és a szovjet megszállás elviselhetetlen szociális krízist okozó jól ismert gazdasági következményei mellett érdemes a lokális társadalmak életvilágaira (Lebenswelt) is fókuszálni. Az 1945 után íródott személyes források (pl. historia domusok, panaszlevelek) rendszeresen az anyagi nélkülözés mellett a pszichikai kisémmizettségről tesznek tanúságot. A háború előtti társadalmi gyakorlatban a patronázs szemlélet a nagy mértékű krízisek esetén sem kívánta felülírni vagy lecserélni a már meglevő közösségi értékrendet, a lokális – gyakran zárt – kapcsolatrendszer, ezenkívül tudatosan épített a szociális gondoskodást végzők és a rászorulóknak között kiépülő bizalomra, valamint a települések köztisztviselőiben álló személyeinek pártfogására. A háború után közvetlenül viszont megjelentek azok a népjóléti munkát végző, de a kommunista párthoz köthető szervezetek, amelyek a gondoskodás közismert módszereit követték, de fő céljuk a párthoz való kötődés kiépítése és az agitáció volt. A kisémmizett lakosság körében ez még nagyobb befolyásolást tudott kifejteni. A források alapján azonban a szociális szférában megjelenő új szereplők nem helyettesítették a korábbi szociális védőhálót. Az egyéni reakciók egyik formája az volt, hogy az elszegényedett emberek nem bíztak vakon az állami – különösen pedig a pártokhoz köthető – szervezetekben.

A rászorulóknak saját nézőpontjában ezenkívül igen gyakran megmutatkozott az igazságtalanság érzése is, amelyet Budapest és a vidék közötti ellátás ellentéte csak tovább mélyített. De az általános közellátási hiány nemcsak az agrártársadalmakban, hanem a főváros környéki lakosság körében sem csillapította a nyomor érzetét. Számos példával igazolni lehet a szovjet katonai jelenlét és az állami beavatkozások önkényét, ugyanakkor a közvetlen erőszak a lakosság körében is megnövekedett, mivel a

kiszolgáltatottság, a munkanélküliség és a reményvesztett jövőkép növelte a bűncselekményekre és a züllésre való hajlamot.

Az összeomlás miatt bekövetkezett általános ellátási hiány és szűkölködés, a kommunisták által ígért egyenlőséggel kecsegtető idealisztikus jövőkép és a társadalmi rangok eltörlése ellenére a szegénységtudat kollektív csökkenéséről¹⁷ véleményem szerint nem beszélhetünk. A személyes források nemcsak az alapvető fogyasztási cikkek hiányát hangsúlyozzák, hanem ugyanolyan jelentőséggel jelennek meg bennük a veszteség körülményei és a kifosztottság tapasztalatai. A szegénység megtapasztalása a testi szenvedések, betegségek mellett lelki elesettséget is okoz, mikor az elkeseredettség, a kitaszítottság, a fölöslegessé válás érzete, majd pedig a társadalmi lesüllyedés visszafordíthatatlan változást hoz az egyén életében. Kevésbé reményvesztett életet él a rászoruló akkor, ha lehetősége adódik a közösségi és a természeti erőforrásokra támaszkodni. Ezért személyes vagy kollektív nyomorúságban igazán azok találják magukat, akiknek hiányzik egy közösséghez, a földhöz vagy a megbízható védelemhez való tartozás.¹⁸ 1945 után az emberek életvilágában ezt a fogalmi használatot követve nem pusztán az anyagi javak hiánya miatt fellépő szegénység, hanem a nyomor (nyomorúság) tömegessé válása jelentett szubsztanciális fordulatot.

2. Lakhatás

A szegénység állandósulását és az elzüllés esélyét tovább növeli a társadalmi kapcsolódások és a biztonság hiánya. Mindez jelentősen függ az egyén életterétől, tehát az otthonától és annak közvetlen környezetétől, de a szomszédságától és a tágabb lakóhelyétől is, amelyek egyben a szociális gondoskodási háló színterei. Ebben a korszakban Magyarországon a pauperizmus egyik fokmérője a lakásviszony volt. A Budapest és környékén épült zsúfolt munkástelepek a kilátástalan nyomor szimbólumai

¹⁷ Vö. FERGE Zsuzsa: *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből*. Kávé Kiadó, Budapest, 1998: 33–35; 39.

¹⁸ Vö. OSTERHAMMEL, Jürgen: *Die Verwandlung der Welt. Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts*. C.H.Beck, München, 2009: 253.

voltak, amelyek az élehetetlen körülményeken túl súlyos közegészségügyi kockázatot is hordoztak magukban. Az agglomerációban bekövetkezett népességrobbanás, az ipari munkásság elégtelen lakásviszonyai és a munkalehetőséget keresők tömeges betelepülése ismeretlennek és katasztrofálisnak hatott a főváros környékén. Az I. világháború után ráadásul az elcsatolt területekről érkező „vagonlakók” jelentős számban Budapest határán kívül vesztegeltek, ami további lakhatási szűkséghelyzetet okozott a régióban.

Az agglomerációs településeket összességében a hagyományos faluközösség és az ipari társadalom megjelenésének kettőssége jellemezte, az új lakók származása, szociális háttere, életformája pedig teljesen különböző volt. A Váci járásban azonban indultak olyan kezdeményezések, amelyek a lakhatási válságot az emberhez méltó lakókörnyezettel és ezen felül a közösségi háló megteremtésével igyekeztek orvosolni, ahogy azt a disszertációban bemutatott, az 1920-as években épült két lakónegyed (a főtí „*Suum Cuique*”-telep [Fót-Újfalú] és a dunakeszi MÁV-Műhelytelep) példájánál is láthatjuk. A rendkívüli lakásinség csillapítására adott egyik kísérlet Fót-on a gróf Károlyi család által hadirokkantak, hadiözvegyek és családjaik, valamint súlyosan rászorulóknak számára épített „*Suum Cuique*” szociális lakónegyed volt. A magyar és a külföldi adományozók nagylelkűségéből 1942-re összesen 61 épületet adtak át.¹⁹ A nélkülözők pusztán az alkalmi segélyekből képtelenek voltak ismét a társadalom teljes értékű tagjává válni, ezért a lakónegyed hosszútávú szociális munkában gondolkodott. A lakók évi 160 pengő kamatmentes törlesztőrészlet befizetésének fejében beköltözhetek otthonaikba. A saját ingatlan meglétére ekkor úgy tekintettek, hogy az az anyagi szükségletein túl a rászoruló számára nevelő erővel is bír, mivel a rendezett, tiszta lakásviszony és lakókörnyezet a takarékos, megfontolt és céltudatos életvitelre ösztönözhet. A lakóépületekkel együtt egy néprajzi múzeumot és

¹⁹ MNL-OL-P 380-I.-5.-d, No. 14, 8.

– a hadirokkantak számára – több foglalkoztató műhelyt is létesítettek.

Az egyének életteréhez emellett az igényesen kialakított közösségi terek is hozzátartoztak, amelyekből szintén az ottlakók tisztességes és kulturált életvitelét remélték. Ennek példája a korszak legújabb MÁV üzemének, a Dunakeszi Főműhelynek szomszédságában felépült lakótelep is. Az iparban dolgozók vonatkozásában az emberhez méltó lakás- és életkörülmények a hatékony és megbízható munkavégzés garanciáit is jelentették. A MÁV-műhelytelepen a családok munkavállalóknak igényes kivitelezésű lakóházak, illetve a fiatal egyedülállóknak pedig legényotthon épült, amelyek meghaladták a korszakban a munkásnegyedekre, szociális telepekre jellemző átlagos komfortszintet.

Mikrokörnyezetben vizsgálva mutatható ki tehát leginkább az életkörülmények differenciáltsága. Dunakeszi és Fót községekben a két telep társadalmi szerepét vizsgálva az is alátámasztható, hogy ezek az újonnan épület településrészek hajlamosak voltak egyfajta „szigetként” működni, amelyben már az új közösséghez való tartozás alakította a lakók önazonosságát. A közjó előmozdításában lokális szinten a szociális ügyek gyakran összekapcsolódva szerepeltek az oktatás és a kultúra területével, amely szintén a rászorulókat elszigeteltségét kívánta megelőzni, de egyúttal a saját kultúrház, oktatási intézmények, társadalmi egyesületek megalakulásával a lakónegyedek önálló identitása is kifejezésre jutott. A telepen élők összetartozásának tudatát tovább erősítette a munkájukban vagy a sorsukban való közösség is (pl. I. világháború áldozatai, menekültek, MÁV-alkalmazottak).

3. Anya- és gyermekvédelem

A II. világháború előtt mind a Váci, mind a Nagykáta járásban a társadalmi kapcsolódások szerepe megszokott tényező volt a nélkülözők istápolásában. Ez figyelhető meg az anya- és gyermekvédelem terén is, például a Károlyi család által bevezetett rendszeres családlátogatásokban és az újszülöttek ellátásához szükséges segítő csomag („vándorkosár”) biztosításában, amelyek

– az Országos Stefánia Szövetség módszereihez hasonlóan – sok más család körülményeihez képest korszerűnek számítottak.

A két világháború között az óvodák és napközi otthonok felé egyrészt elvárás volt a szülők munkavégzése alatti felügyelet biztosítása, másfelől egészségvédelmi és nevelési funkciót is betöltöttek. Hasonlóképpen az elemi iskolák is alapvető feladatot láttak el a gyermek- és ifjúságvédelemben. A tanítók a települések társadalmában vagy pl. az egyházközségi képviselőtestületben betöltött pozíciójuk révén javaslatot tehetek a leginkább krízisben élő gyermekek számára történő segélyek kiutalására, amit az is alátámaszt, hogy az iskolák rendszeresen szociális akciókat bonyolítottak le.

A napközi otthonok akadálytalan fenntartása már a II. világháború előtt is több helyen finanszírozási nehézségekbe ütközött, viszont a háború után különösen is megnőtt a rájuk való igény. Annak ellenére, hogy az állandó és szakszerű működésük az anyagi források hiányában sokszor csak látszólagosan valósult meg, a létesítésük mögött nyilvánvaló politikai szándék húzódott. Ezért a kommunista párt – szervezetei által – a kétséges eredmények ellenére is feltétlenül sietett az intézmények felállítását és a gyors mennyiségi adatok felmutatását. A napközik létrehozását és működtetését azokban a régiókban – pl. a Nagykáti járásban – is sürgették, ahol ez a fenntarthatatlanság miatt eleve kudarcra volt ítélve (pl. a családon belül végzett gyermekgondozás prioritása vagy a lakóházak szétszórt elhelyezkedésére miatt). A jobban intézményesített Váci járásban pedig propagandisztikus eszközöket alkalmazva próbálták átvenni – elsősorban az MNDSZ megerősítésével – a gyermekgondozást korábban végző szerzetesrendek, illetve más szervezetek helyét.

A lokális közösségek a II. világháború után is ragaszkodtak a társadalmi intézményeikhez, ami megmutatkozott az olyan reakciókban, mint például az iskolák és óvodák államosítása során történt radikális incidensek. Az államosítások folyamán Pest megyében a mindennapi élet színterein is elterjedt volt a provokáció, az agitáció és a megfélemlítés. A közigazgatási iratokban megjelenő szűkszavú feljegyzésekkel ellentétben a

személyes források rámutatnak, hogy a lakosságot súlyosan érintette az iskolájának jövője, és nemcsak Pócspetri esetében, hanem máshol is – nem egyszer retorziókkal is járó – komoly konfliktusok alakultak ki. Az elhibázott szociálpolitikai döntések elismerése helyett az államhatalom a személyek hanyagságából fakadó mulasztásokkal vagy ideológiai okokkal magyarázta a gyermekvédelmi funkciót is betöltő iskolák és óvodák, valamint a kiemelt szerepet betöltő gyermekotthonok – köztük Regőczy István váci „Sasfiókák” árvaháza – háború utáni állapotát és hiányosságait és következésképpen az állami átvételük szükségességét. A Regőczy-féle otthon tervszerű felszámolása mutatja, hogy nemcsak a falusi népiskolák, hanem egy regionálisan nélkülözhetetlen intézmény sem kerülhette el a szociális gondoskodás szovjet típusú teljes átformálását.

A disszertáció gyermekjóléti fejezete alapvetően az intézményi gondoskodás módszereire helyezte a hangsúlyt. A szegénysorsú gyermekek zárt intézményi vagy családon belüli gondozása 1945 előtt és után is visszatérő elvi és módszertani kérdés volt, amelyet nemcsak a humanitárius eszme, hanem a hosszabb távú politikai szándék is vezérelt, konkrétan az, hogy az elkallódásnak kitett fiatalok hogyan nevelhetők hasznos állampolgárrá. A II. világháborút követően országosan elterjedtek voltak azok a gyermeküdültetési akciók, amelyek során legyengült, alultáplált, elsősorban budapesti vagy főváros környéki gyermekeket utaztattak egészségesebbnek tartott falusi környezetbe. Ezt több helyen – kapcsolataik révén – az Actio Catholica és az egyes plébániák bonyolították le. Hasonló akciókat azonban pl. a Nemzeti Segély is végzett. Lényeges kérdés, hogy ezek az üdültetések milyen körülmények között zajlottak, hogyan hatottak a gyermekek testi és lelki jólétére, valamint lehetőséget ad az állami – kommunista párt által irányított – és az egyházi gondoskodási gyakorlatok összehasonlítására.

Ugyanígy fontos eredményekkel segítené az 1945–1950 közötti időszak megértését a nemzetközi segélyakciók lokális szintű lebonyolítása és az érkezett adományok szétosztásának vizsgálata. Az értekezés forrásanyagában ugyanis visszatérően megjelenik

egy-egy régióban folytatott nyomorenyhítés kapcsán a külföldi segélyszervezetek által juttatott adományok jelentősége, valamint ezzel párhuzamosan a társadalmi- és a kommunista párthoz köthető szervezetek közötti konfliktusok a nagyobb mennyiségű segélyek kezelésében.

IV. Konklúzió

A doktori értekezés összességében a rászorulóknak mindennapi életvilágának bemutatásával, az életminőség és a szociális biztonság változásainak vizsgálatával törekedett az 1945 előtti és utáni szociálpolitika és szociális gondoskodás gyakorlatának ismertetésére. A dolgozatban bemutatott – legfőképp személyes tapasztalatokon alapuló – példák rávilágítanak arra, hogy a társadalmi környezet, a struktúrák és az egyéni látásmódok hogyan alakították, segítették vagy éppen korlátozták a nélkülözést szenvedők életkörülményeit és társadalmi integrációját. Az I. világháború után régiótól függetlenül nyilvánvaló volt, hogy az éhségnyhítés az állam, valamint az egyházi- és a magánszervezetek közös feladatának számított. A társadalmi kezdeményezések nem voltak mellékes jellegűek – különösen nem egy település életében – és hatékonyságukat tekintve sem maradtak el az állami gyakorlatoktól. Egy-egy patrónus humanitárius, elkötelezett szerepvállalása vagy a szervezett, működőképes karitatív mozgalmak meg is változtathatták egy lokális térség életvilágát, mivel a közigazgatás önerőből gyakran nem volt képes a megélhetési problémák orvoslására.

Míg a háborút megelőzően egy-egy térség életében és a szegények integrációjában egyértelműen szignifikáns és természetes volt a közösségi szociális háló, tehát a gondoskodást végzők és a rászorulóknak személyes kapcsolata, addig a szovjet mintát követő politika kizárólag állami feladatként kezelte a szociálpolitikát, ahol az autonóm kezdeményezések már nem kaphattak helyet. A párt által újonnan létrehozott egyesületek átvettek bizonyos szociális gyakorlatokat, mint például az adományosztásokat vagy a családlátogatásokat, de a konkrét céljuk egy teljesen új szervezetbe, illetve ezen keresztül a pártba való agitálás volt. A

szociális demagógiát közvetítették azok a plakátok és más kommunikációs formák szólamai is, amelyek szerint a jótékony akciókban, a szegénység elleni küzdelemben – más, már korábban ismert és bizonyított karitatív csoportok helyett – igazán csak a kommunisták végeznek hatékony és emberbaráti munkát. A korábbi preventív szociális gondoskodást felváltotta egyfajta „jutalmazási” felfogás, amely már több helyen a háború végén megjelent: ha az egyén – pl. akár a kíméletlen ínsége miatt – belépett egy „megfelelő” egyesületbe, akkor különböző szociális kedvezményeket ígértek neki. A szovjetizálás folyamatának részeként új kritériumok alapján kategorizálták a társadalmat, amelyet az egyének is érzekeltek. Az 1945 után kiépülő állami szociálpolitika tehát nemcsak egy jóléti intézkedéseket hozó, népszerűsítő kísérlet volt, hanem valójában a tömeges mértékben nélkülözést szenvedő emberek fölötti kontrollgyakorlás eszközeként tekinthető.

A korábbi patronázs hiánya a II. világháború után társadalmilag kifejezetten romboló volt. A személyes jellegű írott forrásokban is megjelenik annak a tapasztalata, hogy a pártfogáson alapuló, kiszámítható segítséget felváltotta az egyének kifosztottsága, magárahagyatottsága és elidegenedése. Ezek a tapasztalások, majd később a társadalmi-karitatív egyesületek betiltása, az egyházüldözés és az egyházi nevelési intézmények államosítása olyan választóvonalat jelentett a személyek sorsában, amely végül a megváltozott életminőség passzív elfogadásához, az életcélok és az előrejutás ambíciójának elfojtásához, később pedig a szegénység tabusításához vezetett.

V. A munka témakörében végzett publikációim jegyzéke

- Pócspetri-párhuzamok. Az iskolák és óvodák államosításának társadalmi reakciói a Váci egyházmegyében. In: Kovács Bálint - Strausz Péter (szerk.): *Fiatal szemmel. Doktoranduszok tanulmányai a 20. századi magyar történelemről*. Budapest, Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Levéltár (2025) pp. 87–106.
- Az egyházközségi képviselő-testületek közösségformáló szerepe lokális források alapján (1920–1950) In AXIS 6 (2025/2) pp. 59–71.
- Adalékok a váci „Sasfiókkák” árvaház történetéhez. In: Czetz Balázs - Kunt Gergely - Szűts István Gergely (szerk.): *A vidék és társadalmi: Tanítványi tanulmányok Ö. Kovács József 65. születésnapjára*. Budapest-Miskolc, Magyar Nemzeti Levéltár-Miskolci Egyetem-Pázmány Péter Katolikus Egyetem (2025) pp. 159–171.
- From Dread to Terror. Local Experiences in Parish Histories (1944–1950) In: Molnár, Dániel - Molnár, Dóra - Nagy, Adrián Szilárd (szerk.): *XXVII. Tavaszi Szél Konferencia/Spring Wind Conference Tanulmánykötet II*. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége (DOSZ) pp. 540-549.
- Száz éves a szakorvosi címek használata hazánkban (2024) <https://ujkor.hu/content/szaz-eves-a-szakorvosi-cimek-hasznalata-hazankban>
- Mentalitások és tapasztalatok a Károlyi család főtí szociális tevékenységében (1920–1949) In AXIS 5 (2024) pp. 59–73.
- Egyéni és kollektív traumák az elhurcolás világából. In Csikós Gábor - Ö. Kovács József - Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Demográfia & Politika: Kihívások, korlátok, alkalmazkodási módok*. Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont (2023) pp. 340–344.
- Egyházi élet Dunakeszin a 20. század második felében. In Kerekes Dóra (főszerk.): *Dunakeszi története II. 1910-2017*. Dunakeszi, Dunakeszi Város Önkormányzata (2018) pp. 587–608.